

## Stolpersteine – Vossenlaan 16 (Jozeph Slager en Bertha Meijer)

Jozeph Slager (Steenwijk, 28 oktober 1876)

Bertha Meijer (Dordrecht, 20 januari 1885)

*Onderstaand artikel schreven we vanwege de legging van Stolpersteine bij dit pand op 19 april 2023. Deze stenen herinneren aan de vervolgingen waaraan de bewoners blootstonden. Auteurs: Leo van den Munkhof en Willem Oosterbaan.*

### Kleinzoon Joop Slager vertelt

Joop Slager, kleinzoon van Jozeph Slager (zoon van Jozeph's zoon Samuel en Annie Cohen), schrijft over zijn grootouders: "Na hun huwelijk gingen ze in Enschede wonen. Ze kregen twee kinderen, een dochter Jans, geboren te Enschede op 28 februari 1902, een zoon Samuel Jacob, geboren op 10 juni 1905 in Enschede. (...) Mijn grootvader handelde in oude en nieuwe metalen. Hij bezocht daarvoor periodiek de metaalbeurs in Amsterdam. Daar hoorde hij verhalen over de waterleiding die ook buiten de randstad zou worden aangelegd en besloot in buizen, kranen en sanitair te gaan handelen. Hij richtte daartoe de 'Eerste Twentsche Sanitair Groothandel Slager en Zn' op. Dat moet circa 1903 zijn geweest. De zaak was sinds mijn herinnering gevestigd aan de Molenhofstraat 8 in een armoedige buurt. (...) Als mijn opa niets te doen had, en dat was nog al eens, stond hij op de stoep te praten met andere 'ondernemers'. Ik herinner me nog de heren Fikkert, in agenturen, Samson, slager en Vierdag, pianohandelaar. Waarover gepraat werd weet ik niet, maar zeker voerden ze regelmatig iets in hun schild. Zo gaat het verhaal dat ze in de eerste wereldoorlog tussen 1914 en 1918 betrappt werden bij het smokkelen van goederen naar Duitsland. Dat was streng verboden in verband met de strikte neutraliteit van Nederland.

Mijn grootvader was een forse man met rood haar, mijn grootmoeder was dik, geen schoonheid, maar een lieve vrouw. Ze waren gek met mij, hun enige kleinzoon en ik ging er graag naartoe. Ze hielden een strikt koosjere huishouding en waren gematigd religieus. Of er veel verdiend werd weet ik niet, maar rond 1934 bouwden ze een nieuw huis aan de Oostveenweg, dat er nog steeds staat. Beide grootouders hebben de oorlog niet overleefd. Oma is gestorven op 10 februari 1941 in Nijmegen aan een ziekte. Opa is op 65-jarige leeftijd via Westerbork gedeporteerd en op 27 november 1942 in Auschwitz vermoord. Oma's graf is op de Joodse begraafplaats van Nijmegen. Opa's naam is later op de steen ingegraveerd, zodat zijn naam niet verloren gaat."<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Joop Slager schreef zijn memoires op voor zijn familieleden. Zijn dochter Anita stelde die ons ter beschikking, waarvoor veel dank. Passages eruit werden ook eerder gepubliceerd op de site Joods Monument (JM). Ook veel foto's in dit artikel komen uit deze memoires.



Bestelauto van de 'Eerste Twentsche Sanitaire Groothandel Slager en Zoon' in de Emmastraat te Enschede. De datum is onbekend, maar het moet een naoorlogse foto zijn: voor de oorlog heette de firma 'Joseph Slager en Zoon'. De firma bleef nog lang bestaan in Enschede.



Kleinzoon Joop Slager tussen het sanitair van de firma van zijn vader Samuel en grootvader Jozeph.



Joop Slager met zijn grootouders in Amsterdam

## Joseph Slager en Diena Berg

Joseph Slager en Diena Berg (Holten, 3 november 1876) trouwden in 1901. Ze woonden toen in Enschede, waar in 1902 en 1905 respectievelijk Jansje en Samuel (Sam) werden geboren.



Tweemaal Diena Berg



Het gezin Jozeph Slager, circa 1929. V.l.n.r. vader Jozeph, dochter Jansje, moeder Diena Berg, Leo Meijers (eerste echtgenoot van Jansje), zoon Samuel en een vriendin van hem, maar niet Annie Cohen.

Dochter Jansje trouwde op 22 mei 1924 met Leopold Meijers, met wie ze twee dochters kreeg: Dina (26 november 1927) en Hanna (3 augustus 1929). Op 1 december 1937 scheidde ze van hem. Samuel trouwde op 5 mei 1931 in Coevorden met Annie Cohen (Coevorden, 9 oktober 1910).<sup>2</sup> Zij kregen een zoon Joop, officieel Jozef.

---

<sup>2</sup> Annie is een zus van onder meer Jeannette Cohen, de vrouw van Henri Drielsma en de moeder van Yvonne en Donald Drielsma uit Nijmegen. Joop vertelt in zijn memoires dat hij op zeker moment in de onderduikperiode Yvonne tegenkomt in Boekelo. Haar ouders zitten dan ergens in Limburg ondergedoken, haar broer ergens in Twente.





Diena Berg en Jozeph Slager verlaten de synagoge Coevorden, waar hun zoon Sam trouwt met Annie



Samuel in een Duits *Kurort*



Jansje en Samuel

PHOTOGRAFIE EN SIGNALEMENT  
VAN DE GEMEENSCHAP  
VAN ENSCHEDA

IDENTITEITSBEWIJS.

*Samuel Jacob Slager*

Lang *1.60* Meter.  
Haar *brun*  
Wenkbrouwen *idem*  
Baard  
Knevel  
Oogen *bruin*  
Neus *gavon*  
Bijzondere teekenen *gana*

Handteekening van dezij houders(en):  
*Slager*

Leges f 0.25.  
No. *261*

De Burgemeester van Enschede,  
Voor den Burgemeester,  
De Commissie ter Secretarie,  
*J. Munkhof*

Afgegeven te Enschede den *10 Mei* 1924.

Handteekening van dezij houders(en):  
*De Nederlander*

wiens(r) fotografie en signalement hiernevens zijn geplaatst, geboren den *10 Juni 1905* te *Enschede* Koninkrijk der Nederlanden, die dit bewijs eigenhandig heeft ondertekend, is ingezetene der gemeente ENSCHEDA en mij persoonlijk bekend.

Dit is het identiteitsbewijs van Sam, waarbij de classificatie is: Nederlander opvalt. Dit document werd hem uitgereikt op 18 jarig leeftijd en was alleen bestemd voor grensverkeer, waar hij kennelijk adressen in Gronau moest bezoeken. Sam was overigens in zijn vrijgezellen tijd een echte toerist. Het Duitse waddeneiland Norderney was zijn absolute favoriet.

Identiteitsbewijs (vooral voor grensverkeer) van Samuel, Enschede; Opvallend is de aantekening 'Isr. Nederlander'; 1924.

Samuel haalde zijn vader over om een filiaal van Slager & Zoon te stichten in Amsterdam. Dat filiaal werd gevestigd aan de Prinsengracht 483 in Amsterdam. De opening was 19 april 1930. Het was een zaterdag, maar het gezin was zeker niet orthodox. Samuel woonde toen

in de Nicolaes Maesstraat 51 op kamers. In juli 1931 verhuisden Jozeph en Diena naar Amsterdam, waar ze gingen wonen op Valeriusstraat 196. Samuel en Annie gingen toen in dezelfde straat wonen, op nummer 276.

Hun zoon Joop werd er op 9 maart 1932 geboren in het Centraal Israëlitisch Ziekenhuis. Al snel was Joop kind aan huis bij zijn grootouders.<sup>3</sup>



Visitekaartje van Samuel; zeepbakje, nu in bezit van Anita.



Jozeph en Samuel

<sup>3</sup> In het gezin van Samuel en Annie werden ook vluchtelingen uit Duitsland opgevangen. In de eerste helft van 1933 is het gezin Reisner uit Essen tien weken lang in huis opgevangen. Later zouden de ouders en hun zoon Kurt vermoord worden; Herbert en de in 1931 geboren Hannelore overleefden.





V.l.n.r. Leo Meijers, eerste echtgenoot van Jansje, Jansje Slager en Samuel Slager

Op 22 december 1933 gingen Samuel, Annie en Joop zoals op iedere vrijdag eten bij Jozeph en Diena. Na het eten klaagde Samuel over hevige buikpijn. Het bleek een acute blindedarmontsteking te zijn. Hij werd snel geopereerd maar kort erna werd trombose geconstateerd. Op 31 december 1933 stierf hij op 28-jarige leeftijd. Hij werd in Enschede begraven.

Jozeph en Diena verloren hun enige zoon, Joop zijn vader en Annie haar man. Samuel was bovendien de drijvende kracht in de goed lopende zaak. Al snel wordt besloten terug te keren naar Enschede. Vanaf mei 1934 wonen ze daar alle vier weer. Daar zetten Jozeph en Diena hun zaak samen met hun schoondochter Annie Cohen voort.





Nieuw Israëlitisch Weekblad 5 januari 1934. Rouwadvertentie, ondertekend door Annie Cohen en hun zoon Joop.

Annie en Joop, en ook Diena en Jozeph, woonden in huurhuizen. Nadat ook de ouders van Annie in Enschede gingen wonen, besloten Diena en Jozeph een mooi huis te laten bouwen voor zichzelf, hun schoondochter en hun kleinzoon, Oostveenweg 149. In september 1935 trokken ze er in.



Oostveenweg 149 (voorkant, foto uit 2023)



In de achtertuin met Dina en Hannie Meijers - de twee andere kleinkinderen van Jozeph en Diena - en nog de buurkinderen Eeman



Diena Berg met Joop en Hannie. Foto rechts: Leo Meijers, Jansje Slager met Joop en Hannie in Haarlem.

Maar de spanningen tussen Diena en Jozeph enerzijds en hun schoondochter Annie liepen snel hoog op. Misschien kwam dat ook doordat ze samen in één huis woonden, in ieder geval waren er grote zakelijke meningsverschillen. Annie besloot te verhuizen, naar Boddenkampsingel 92. En ze bood Jozeph en Diena een flinke som geld om hen uit te kopen uit de zaak. In 1938 trok Jozeph zich uit zijn zaak terug. Annie betaalde hen hiervoor 31.600 gulden. De helft van deze som leende ze van een bank. Jozeph kocht van het geld in Hengelo negen woningen, Lindeweg 28 en 32 t/m 46. Deze woningen waren overigens eenvoudiger dan de huizen die ze zelf bewoonden.

In september van dat jaar verhuisden Jozeph en Diena naar Nijmegen, waar ze gingen wonen op Vossenlaan 16. Dit was een huurhuis. Waarom ze voor Nijmegen kozen, kunnen we niet helemaal reconstrueren. Wel verklaarde Eduard Frankenhuis, de nieuwe partner van Annie na de oorlog, dat Jozeph "nog kleine zaken in Nijmegen" deed. Inderdaad schreef Jozeph zijn nieuwe zaak meteen in bij de Kamer van Koophandel in Nijmegen, een 'Grossierderij in sanitaire gas- en waterleidingartikelen en machinerieën'. Geen tegels en porselein meer dus. De zaak kreeg aanvankelijk het adres Kastanjelaan 90, daarna Kastanjelaan 112. Hij zal daar zeker een ruimte hebben betrokken van de aannemer Sanders. In juni 1940, kort dus na de Duitse inval, laat hij de zaak weer uitschrijven.<sup>4</sup>

Met Annie en haar nieuwe partner waren intussen de contacten helemaal verbroken. Kennelijk hielden zij nog wel wat contact met hun dochter Jansje, die in 1937 gescheiden was van Leo en met haar twee dochters in Haarlem woonde.

De gemeente Nijmegen plaatste op 7 februari 1941 een bekendmaking in de dagbladen, dat alle Joodse inwoners naar het gemeentehuis moesten komen met medeneming van f 1 per persoon om zich te laten registreren. Jozeph en Diena lazen het in de krant, misschien hebben zij getwijfeld over wat ze moesten doen. Ze kregen twee weken de tijd om zich aan te melden. Drie dagen na dit treurige bevel van burgemeester Steinweg overleed Diena. Isaac Wolf geeft het overlijden de volgende dag aan bij de gemeente. Volgens deze akte overleed zij om 13 uur. Jozeph en Jansje schreven samen een klein briefje aan de toen achtjarige kleinzoon in Enschede:

Lieve Joop,  
 Onze lieve Oma is  
 hedenmorgen van ons gegaan.  
 De begrafenis is woensdag -  
 morgen 12 Febr. te Nijmegen  
 om 11.30.  
 Samen opa en  
 tante Jan.

Het briefje is dus niet gericht aan de Annie en Eduard, alleen aan Joop. Joop krijgt het briefje waarschijnlijk nog op die maandag en besluit in zijn eentje naar de begrafenis te gaan, twee dagen later op de Joodse begraafplaats aan de Postweg in Nijmegen. Joop schrijft later in zijn memoires dat zijn oma aan een ziekte is overleden. Zou het bevel van Steinweg nog een zetje hebben gegeven?

<sup>4</sup> Zie Gelders Archief, Kamer van Koophandel 1035-6710, Jozeph Slager, Nijmegen.





Grafsteen van Diena Berg, Israëlitische Begraafplaats Nijmegen<sup>5</sup>

Acht dagen na de begrafenis gaar Jozeph alsnog naar de afdeling Bevolking, naar Frans Wilbers om zich te laten registreren als 'J'. Misschien heeft hij er op de dag van de begrafenis nog wel over gepraat met zijn dochter Jansje en haar nieuwe geliefde Willem Verdonk. Op 20 februari sluit Jozeph aan in de rij en legt de gulden op tafel. Net voor hem meldt zich het gezin De Vries-De Jong, die dan nog net niet op de Vossenlaan wonen.<sup>6</sup>

20	"	VAN RAAP, Marianne	42	1,--
20	"	DE VRIES, Nathan	43	1,--
20	"	DE VRIES, Judith	43	1,--
20	"	DE JONG, Sophie	43	1,--
20	"	PHILIPP, Charlotte	44	1,--
20	"	SLAGER, Jozeph	45	1,--
20	"	COHEN, Frederika	46	1,--
20	"	OOSTING, Frederik	46	1,--

Wilbers stuurt in mei de complete lijst door aan de RIBR, die keurig zorgt voor doorzending aan de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Wat later, op 3 september van dat jaar, wordt de 'J' gestempeld in zijn persoonsbewijs.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Letterlijk staat er: Hier is verborgen (afkorting, wordt gebruikt naast 'begraven/licht') de vrouw Diena dochter van Shmuel en de naam van haar moeder Lea ging naar haar wereld (afkorting, een veel voorkomende term voor 'overleden' in Hebreeuws) 13 shevat 5701 (10 februari 1941); tntsbh (afkorting) = Moge haar ziel worden gebundeld in de bundel van het leven. Vertaling: Ruti Vardi.

<sup>6</sup> Afbeelding uit: RAN 5006-40194, Legesbetalingen aanmelding Joden, 1941; ook op deze site.

<sup>7</sup> Nu RAN 5006-40195, ook op deze site.



Per 8 augustus 1941 wordt het ook nog voor Joden verboden om een “arische huishoudster” in dienst te hebben. Daarom moest Jozeph Aleida Wellink (Gendringen, 1 juni 1901) ontslaan, die pas sinds begin juni bij hem werkte. Maanden later komt Bertha Meijer bij hem in dienst. Jozeph voert dus enkele maanden zijn huishouding alleen. Dat klinkt misschien op het eerste gezicht niet heel zwaar, maar het was toen waarschijnlijk voor hem toch moeilijk. We moeten ons hierbij realiseren dat het ook aan Joden verboden was om op bezoek te gaan bij niet-Joden, dus ook bij de bevriende mensen in de straat. En dat het moeilijk was om boodschappen te doen, dat was aan Joden verboden vóór vier uur. Op de komst van Bertha Meijer komen we verderop terug.

## Alles afgepakt

Zoals bij alle Joden werd het vermogen van Jozeph, nu zonder Diena, in twee etappes in 1941 en 1942 eerst onder beheer gesteld en vervolgens feitelijk bijna helemaal vervoemd. Jozeph bezat een auto, een Skoda, die werd opgeslagen bij de firma Gerretsen in Nijmegen. Niet duidelijk is of dat op zijn eigen initiatief gebeurde, maar waarschijnlijk is dat niet. Op 11 augustus 1941 worden de huizen die Jozeph bezat in Hengelo onder beheer genomen door het ANBO, die opereerde namens de *Niederländische Grundstückverwaltung*. De huuropbrengsten vloeiden voortaan naar het ANBO toe.<sup>8</sup>

In mei 1942 moest Jozeph met alle sieraden, tafelzilver, met alle kostbaarheden op pad om het af te geven, waarschijnlijk op het kantoor van het *Devisenschutzkommando* op de Hertogstraat. Misschien ging hij erheen, maar meerdere waardevolle spullen bracht hij iets verderop in de straat in veiligheid, zo vertelde de dochter van de bewoners op Vossenlaan 32: “Verschillende Joden hadden ons hun bezittingen toevertrouwd. Onder het vloerkleed in onze kamer bevond zich een luik naar de kruipruimte. Daar werden zilveren en andere waardevolle spullen opgeslagen van de heer Slager, die met zijn huishoudster op Vossenlaan 16 woonde.”<sup>9</sup> F. Gosenson, die daar met zijn gezin woonde, functioneerde ook als vertrouwensman van Jozeph.<sup>10</sup>

---

<sup>8</sup> Later werden acht van de negen panden doorverkocht door het ANBO aan de N.V. Centrale Arbeiders Levensverzekering, het koopcontract passeerde in Den Haag bij de notaris A.C.M.J. Bomers, een NSB'er en WA'er, die na de oorlog niet meer als notaris mocht werken. Volgens de *Verkaufsbücher* werden de huizen verkocht in 1944, volgens de naoorlogse bewindvoerder eind 1942. Hier is dit niet van belang: het gaat nu om de instorting van de wereld van Jozeph en Diena in 1940 en begin 1941, die van Jozeph zonder haar nog tot zijn dood. Over de naoorlogse afhandeling verderop iets meer.

<sup>9</sup> Dit zegt M. Gosenson in een interview in: Bart Jansen, *Het verdriet van Nijmegen 1940-1945, slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog*, Nijmegen (Vantilt 2019), p.788. Zij vertelt dat ook Heiman Vromen en Jacob Levitus spullen bij hen onderbrachten.

<sup>10</sup> Dat schrijft Eduard Frankenhuis op 9 november 1945 in een brief aan het NBI. Zie: NBI Slager, Joseph (2.09.16.13 inv.nr.161923).

In de zomer van 1942 wordt de situatie zo nijpend dat Jozeph besluit om een acte van volmacht te doen passeren bij notaris Wolters in Nijmegen. Dat gebeurt op 15 oktober 1942 en de volmacht komt op naam van de geliefde van zijn dochter Jansje, Willem Verdonk.<sup>11</sup> Willem kon dit doen omdat hij niet-Joods was.

## **Intussen de mensen om Jozeph heen**

We weten niet goed met wie Diena en Jozeph in Nijmegen omgingen, wie hun vrienden en relaties waren. We schreven al iets over vertrouwensrelaties in de straat en zakelijke relaties. Jozeph en Diena waren wat we maar zullen noemen 'licht religieus'. Of zij naar de synagoge gingen weten we niet. Toen Diena overleed was het extreemrechtse geweld snel in intensiteit aan het toenemen. Hoe dan ook zullen ze er met anderen over gesproken hebben in Nijmegen, maar ook met hun verwanten die allen elders woonden. Wij willen dat hier alleen even aanstippen, omdat de arrestaties en de moord op hen plaatsvonden na de dood van Diena en ook meest na de dood van Jozeph. Maar de angst beheerste toen hen allen.

### ***De verwanten van Diena***

Samuel Berg en Helena Graaf, de ouders van Diena waren al ver voor de oorlog in Holten overleden, in 1915 en 1917. Diena had tien broers en zussen, allen geboren in Holten. Zeven van hen zijn omgekomen in de Shoah met hun verwanten. Jozua Berg woonde in Hengelo en werd naar een werkkamp gestuurd en van daar op 3 oktober 1942 naar Kamp Westerbork. Eduard Berg woonde in Almelo en was ziekelijk. Hij is waarschijnlijk met een ziekentransport van daar rond 11 april 1943 naar Kamp Westerbork gebracht. Samuel Berg verbleef in het Apeldoornse Bos en werd met het infernotransport van daar naar Auschwitz overgebracht. Abraham, Lena en Jacob, die alle drie met verwanten nog in Holten woonden, volgden het bevel van Rauter en meldden zich op 9 april in Kamp Vught. Abraham en Jacob overleden iets erna in Kamp Westerbork. David Berg en zijn vrouw Louise Portje doken onder op de Oldenzaalseweg in Hengelo. Zij werden opgepakt op 22 juni 1943 en maakten op het politiebureau in Hengelo een einde aan hun leven.

---

<sup>11</sup> NBI Slager, Joseph (2.09.16.13 inv.nr.161923).



Abraham Berg, de oudste broer van Diena (op Jacob na, die overleed op driejarige leeftijd). Abraham overleed in Kamp Westerbork, zijn vrouw Dina Pagrach en hun drie kinderen overleden in Sobibor en Auschwitz met hun verwanten.



Lena Berg (2 augustus 1870, Holten). Zij is zoals haar man Jacob Pagrach vermoord op 14 mei 1943 in Sobibor. Haar twee kinderen waren toen al vermoord.

### ***De verwanten van Jozeph***

Ook de ouders van Jozeph waren al ver voor de oorlog overleden, in 1908 en in 1919, en begraven in Steenwijk. Zij kregen twaalf kinderen, van wie er drie op jonge leeftijd overleden. Een zoon Markus stierf kort voor de bezetting, maar zijn verwanten kwamen om. Alle anderen zijn vermoord in de Shoah, behalve Israël. Hij en zijn partner overleden kort na de oorlog. Mogelijk was het gezin ondergedoken.

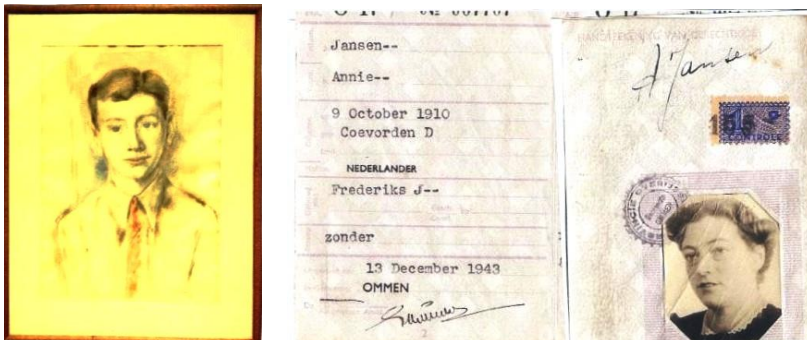
Zo meldden Garson, David en Isaak zich met hun verwanten op of rond 9 april in Kamp Vught na het bevel daartoe van Rauter. Maar in Enschede werd Harry, de zoon van Garson, al opgepakt. Harry's anti-Duitse opvattingen werden hem begin 1941 fataal. Nadat het Joden

verboden was in algemene bladen te adverteren, plaatste hij een advertentie in dagblad Tubantia met de tekst 'Harry Slager uw makelaar ... juist nu'. Hij werd op 1 februari 1941 gearresteerd en naar het politiebureau aan de Haaksbergerweg in Enschede gebracht. Hij zat tweeënhalve maand vast in Enschede en werd op 17 april naar Buchenwald overgebracht, waar hij bij de in Amsterdam oppakte groep Joodse mannen werd gevoegd. Op 22 mei 1941 werd hij naar Mauthausen gedeporteerd, waar hij in Block 15 werd geplaatst. Volgens de kampregistratie kwam Harry op 6 september 1941 om het leven, maar waarschijnlijk is hij al op 13 augustus, in de gaskamer van Slot Hartheim, vermoord.

Simon Slager werd in Den Haag opgepakt en Leentje Slager en haar man waarschijnlijk bij een razzia in Amsterdam. En dan nog Bernard Slager (6 maart 1881-15 juni 1943) en zijn vrouw Esther Cohen (22 november 1881-16 juli 1943): in het begin van de oorlog gingen zij in Naarden wonen maar ze werden gedwongen naar Amsterdam te verhuizen, waar ze, hoewel beiden in het bezit waren van een *Sperre*, op verschillende tijdstippen werden opgepakt, hij al eind 1942 en zij halverwege 1943.

Annie Cohen, de schoondochter van Jozeph, hertrouwde in april 1941 met Eduard Frankenhuis, die als 'tweede vader' voogd werd over haar zoon Jozef (Joop). Zoals gezegd hadden Jozeph en Diena geen contact meer met hen. Joop wordt op 1 september 1941 van zijn school gestuurd, zijn naam wordt op 2 september 1941 doorgegeven aan de gemeente door de Enschedesche Schoolvereniging. Op 14 september 1941 wordt er een razzia gehouden op Joodse mannen in Twente. Bijna wordt ook Eduard opgepakt, hij heeft zich net verstoppt als de politie aanbelt. Vervolgens duikt hij voor enige tijd onder en keert dan weer terug.

Op 27 juli 1942 wordt de zaak Slager & Zoon onteigend. Als *Treuhänder* worden benoemd eerst Pieter Hartendorp en vervolgens Gerhard Schouwink, beiden NSB'ers uit Enschede.



In 1941 maakte de schilder Max van Dam (Winterswijk, 19 maart 1910 – Sobibor 20 september 1943) dit portret van Joop. Ernaast: vervalst persoonsbewijs van zijn moeder Annie.

In augustus duikt het gezin onder, al snel Joop apart van zijn ouders en Maarten, zijn in 1942 geboren jonge broertje. Joop komt terecht op heel wat adressen, allereerst bij de dominees van Veesen en Vorchten. Hij zat ook in Heerde en bij de opa van Freek de Jonge in Terwolde. Enkele keren werd hij op een haar na gepakt. Kort voor de bevrijding zit hij even in Boekelo, waar hij Yvonne Drielsma ziet, en daarna in Usselo, waar hij uiteindelijk, na tweeëneenhalf jaar, zijn ouders terugziet.



Jansje, de dochter van Diena en Jozeph, dook onder met haar dochter Dina. Op haar persoonskaart wordt vermeld 'VOW' (vertrokken onbekend waarheen). We kunnen ons voorstellen dat zij daarbij flink geholpen is door haar nieuwe geliefde, de niet-Joodse Willem Verdonk. Trouwen met hem was overigens vanaf maart 1942 niet meer mogelijk: 'gemengde' huwelijken tussen Joden en niet-Joden werden toen verboden. Na de oorlog trouwt ze met hem.

Leo Meijers, met wie Jansje getrouwd was geweest en de vader van hun beide kinderen, dook onder, waarschijnlijk in de omgeving van Haarlem, met hun andere dochter Hanna en zijn nieuwe echtgenoot, Elisabeth de Winter (Rotterdam, 11 oktober 1892), met wie hij in 1938 was getrouwd.<sup>12</sup>

## Bertha Meijer

We komen nu op Bertha Meijer, die begin 1942 bij Jozeph in de huishouding gaat werken. We mogen wel bijna zeker aannemen dat ze elkaar tevoren niet kenden. Helaas weten we niet veel over haar. Bertha werd op 20 januari 1885 geboren in Dordrecht op de Heer Heymansuysstraat 58, als zesde kind van Elisabeth Barkelau (Nijmegen, 9 mei 1853)<sup>13</sup> en Mozes Meijer. Zij trouwden in Dordrecht en bleven daar wonen. Elisabeth overleed nog jong, op 31 oktober 1913. Zij kregen vijftien kinderen. Zeven van hen overleden kort na de geboorte, één stierf ver voor de oorlog, vijf, zoals Bertha, kwamen om door de fascistische terreur. Dochter Carolina en zoon Marcus overleefden, over hen verderop nog iets.

---

<sup>12</sup> Leo Meijers publiceerde in 1946 het boek *Oorlog en Joden, Een kreet om recht voor het immer vervolgte volk*. Het boek is online te lezen. Het is een beschouwing over het antisemitisme. Over de onderduik schrijft hij: "Rechtsachter, een vormloos complex pakhuizen, links een dood fabriekspand. Aan den voorkant zien we, uit veiligheidsoverwegingen, ver van de ramen verwijderd blijvend, als we de wang tegen den rechtermuur drukken, nog juist de contouren van een grooten kastanjeboom, de gids, die ons moet melden, dat de lente, zomer, herfst of winter aangebroken is. Met vrouw en kind ondergedoken op een bovenhuis; een ietwat grappige bijkomstigheid, maar daarmee houdt het grapje dan ook op. Bijna drie lange, schier eindeloze jaren; 150 weken oftewel 1000 dagen. Met vrouw en kind, afgesneden van de wereld, plotseling gerukt uit het actieve leven naar dat van een martelend afwachten. Uitgeworpen, onrecht, ontworteld." (p.9). En op p. 11 nog: "Drie lange, schier eindeloze jaren. Je hoort de gelijkmatige dreunende soldatenpas, je hoort hun triomfliederen uit hun verwaande strotten door de straat galmen, tegen de huizen opspringen en in machteloos woede bal je je vuisten en denkt aan de vernietigde kinderen van je vermoorde broers en eenige zuster, waarmee je in innige harmonie geleefd hebt met brave ouders als gemeenschappelijk, onvergankelijk bezit. Je denkt aan je vrienden, je leeraren, aan hun gezamenlijk onbekend graf." De meeste verwanten, onder wie zijn zus Elisabeth en haar kinderen, kwamen om in de Shoah.

<sup>13</sup> Zie RAN, register Joodse geboorten vanaf 1810, dossier Elisabeth Barkelau; akte 241. Haar moeder was Elisabeth Speelman en haar vader Marcus Samuel Barkelau. Zij waren toen niet gehuwd maar voor de akte de dato 5 september 1853 treden als getuigen op Cornelia Rudisneli - van Hien 49 jr. vroedvrouw, Ludovicus Rudisneli 32 jr. oppasser en Rudolphus Jacobus Nagelmaker 52 jr. schoenmaker. Haar ouders trouwen op 29 januari 1852, zie PGNC 4 februari 1852.



Grafsteen in Dordrecht van Elisabeth Barkelau (Nijmegen 1853 – Dordrecht 1913), de moeder van Bertha; rechts de straat waar Bertha is geboren.

Bertha bleef ongehuwd. In de decennia vóór de oorlog had ze her en der gewerkt als dienstbode en huishoudster; meerdere keren was ze daarom verhuisd. In februari 1902 verhuisde ze naar Gouda, om er te werken en in te wonen bij het gezin van David Sanders Leefsma. Ze ging terug naar Dordrecht in februari 1904. Van 1906 tot 1908 werkte zij als dienstbode ergens in Bottendaal in Nijmegen, vervolgens ging ze naar Den Haag. Daar werkte ze tot 1913, en later weer in 1921, op onder andere Houtmarkt 85. Ze keerde daarna voor lange tijd terug naar Dordrecht. Ze blijft dan in die hele periode werken en wonen bij Jacob van Dam, een metaalhandelaar, die getrouwd was geweest met Bertha's zus Debora Meijer, de in 1922 ten gevolge van een ongeluk was overleden. Ze wonen samen op de Gravenstraat 4, op de Reeweg Oost 4 en vanaf mei 1936 op de Clara en Mariahof 1 (rood), dus in het bovenhuis.



Links Gravenstraat, rechts Clara en Mariahof 1, Dordrecht; hier woonde en werkte Bertha bij haar zwager voordat ze naar Nijmegen verhuisde.

Jacob van Dam duikt begin oktober 1942 onder met een andere huishoudster en haar twee kinderen, bij Dirk van Gils, een spoorwegbeambte van rond 26 jaar, die woonde aan de Almsvoetstraat 2 en vervolgens bij Ch. A. P. Dijkstra en Wilhelmina Bot aan de Henriëtte Ronnerstraat 10. Daar worden zij opgepakt in de avond van 25 oktober 1943. Ze worden

overgebracht naar Scheveningen. De dienstbode Lena Marie Eijl, weduwe van Jacob Velleman, en haar kinderen gaan vervolgens op 29 oktober naar Kamp Westerbork en ruim twee weken later naar Auschwitz, Jacob van Dam overlijdt in Kamp Vught.<sup>14</sup>

In de tussentijd wordt het om Bertha heen steeds grimmiger. Van de zes aan het begin van de oorlog levende verwanten worden er vier, met hun verwanten, in de Shoah vermoord. Twee Meijers overleefden de oorlog. Bertha heeft niet meer alles hiervan vernomen, maar de spanning was vooraf al groot bij allen.

Haar zus Esther en man en kinderen werden in augustus of begin september opgepakt in Scheveningen, haar broer Abraham moest naar een werkkamp. Zij verhuisden gedwongen van Hilversum naar Amsterdam. Haar zus Sara moest in 1942 verhuizen van Goes naar Amsterdam met haar man Levie Barkelau.

Zus Leentje Meijer werkte in de huishouding in Den Haag en meldde zich op 22 april 1943, zoals door Rauter bevolen, in Kamp Vught. Alleen Carolina Meijer en haar man Theo Beertsen en verder Marcus Meijer en zijn vrouw Esther Barkelau leven aan het einde van de oorlog nog. Marcus deed dat, zo zegt zijn kleinzoon, door een ernstige besmettelijke ziekte voor te wenden, helemaal duidelijk is dat niet. Carolina overleefde, omdat zij gehuwd was met een niet-Joodse partner.



Marcus Meijer, broer van Bertha; naoorlogse foto

Bertha vertrok al begin 1942 uit Dordrecht. Ze reageerde op een advertentie in het Joodsch Weekblad van 31 oktober 1941. Het was vanaf 15 september 1941 Joden verboden om van woonplaats te veranderen, maar bij uitzondering werd soms een vergunning afgegeven. Wij menen dat vooral vrouwen die als huishoudster wilden werken soms nog een vergunning konden krijgen. Zo ging zij op 4 februari 1942 als huishoudster werken bij de weduwnaar en voormalige grossier Jozeph Slager aan de Vossenlaan 16 in Nijmegen. Dat er drie maanden overheen gingen geeft wel aan dat het moeite kostte een vergunning te krijgen.

In de advertentie vroeg Jozeph Slager als “heer alleen” om “een lib. Isr. Meisje, niet beneden de 25 jaar, liefst uit Gelderland.” Ze volgde dus de al genoemde Aleida Hellink op, die niet meer bij een Jood mocht werken.

---

<sup>14</sup> Zie over hen o.a. Stolpersteine-Dordrecht en de systeemkaarten van de Joodse Raad.

NIJMEGEN. Bij Heer alleen,  
wordt gevraagd een lib. Isr.  
**MEISJE**, niet beneden de 25  
jaar, liefst uit *Gelderland* (in-  
wonend). Brieven met verl.  
salaris aan **J. SLAGER**, Vos-  
senlaan 16, Nijmegen. 5371

Joods Weekblad 31 oktober 1941

## De grote razzia van 17 november

In de nacht van 17 november 1942 worden Jozeph en Bertha van huis opgepakt en naar het HBS-gebouw aan de Kronenburgersingel gebracht. Daar brengen ze, samen met 194 andere mensen die waren opgepakt, een onrustige nacht door. De volgende morgen worden zij allen op de trein gezet richting Kamp Westerbork, met een extra stop in Hooghalen. Van daar was het nog zo'n vijf kilometer lopen naar het kamp. Jozeph werd op 24 november op transport gezet naar Auschwitz, waar hij na aankomst onmiddellijk werd vermoord. Bertha vertrok een week later, op 30 november; ook zij werd na aankomst in Auschwitz direct vermoord.<sup>15</sup>

Hun huis wordt op 7 en 8 januari 1943 door het Nijmeegse transportbedrijf Van Wezel ontruimd. Voor de ontruiming van de woning en het vervoer van de inboedel naar Unitas, die als opslagplaats van Joodse inboedels werd gebruikt, rekt Van Wezel 30 manuren. Hierover verklaart hij na de oorlog: "Er waren steeds NSB-agenten bij de transporten, Wiebe, De Ruitter, Kaal. Van Elferen was belast met de verdeling en toewijzing van woningen. In het begin kreeg ik bonnen die afgetekend moesten worden door Van Dijk, waarna ik bij de gemeenteontvanger geld ontving. Volgens mijn kasboekje is Van Elferen aanwezig geweest bij het leeghalen op 7 en 8 januari 1943 van Vossenlaan 16."<sup>16</sup>

Na de deportatie van Jozeph en Bertha betreft Jacob Zwaaneveld de woning, commandant van de Nederlandse Arbeidsdienst. Zijn vermogen wordt na de oorlog onder beheer gesteld.<sup>17</sup>

<sup>15</sup> Zie met name ons artikel *De razzia van 17 november 1942* en ons boek *Boekhouding van een ondergang, de razzia van 17 november 1942*, Nijmegen, 2022.

<sup>16</sup> CABR Wiebe 23 I, Bijzondere Strafkamer 62.

<sup>17</sup> Zie Nationaal Archief, NBI-dossiers, 199851 Zwaaneveld, J.H.J., Nijmegen; en ook: RAN 2 inv.nr.9945. NAD staat voor Nederlandsche Arbeidsdienst, ook wel Nederlandsche Opbouw dienst



## Na de oorlog, de nalatenschap

Het nagelaten vermogen van Jozeph bestaat in 1945, naast enkele geldelijke vorderingen en een auto (Skoda 1938) die door het Militair Gezag in beslag was genomen en waarvoor enkele jaren later 1.069,87 gulden werd betaald, voornamelijk uit de negen panden die in zijn bezit waren geweest. De panden waren in 1941 namens de *Niederländische Grundstückverwaltung* door het ANBO in beheer genomen. Acht panden worden door het ANBO op 31 mei 1944 voor 25.000 gulden verkocht aan de N.V. Centrale Arbeiderslevensverzekeringsmaatschappij in Den Haag, die de panden bleef verhuren.<sup>18</sup> Nummer 28 werd voortdurend verhuurd door het ANBO in Arnhem. De Nijmeegse makelaar B. Claase was daar directeur.

In september 1945 wordt Wilhelmus Verdonk door het Militair Gezag aangesteld als bewindvoerder over Jozeph's vermogen. Hij trouwt nog datzelfde jaar met Jozeph's dochter Jansje. Ze wonen in Haarlem, Schotersingel 57. Als wordt vastgesteld dat Jozeph is overleden – tot dat moment wordt hij beschouwd als ‘vermist persoon’ – zijn er slechts twee erfgenamen: zijn dochter Jansje en zijn kleinzoon Joop.

Hoewel de moeder en schoonvader van Joop er enige bezwaren tegen hebben, wordt Verdonk als bewindvoerder gehandhaafd. Belangrijke grond daarbij is dat Jozeph Slager aan Verdonk over zijn eigendommen een ‘algehele volmacht’ heeft gegeven. De akte hiervan werd bij notaris Wolters in Nijmegen op 15 oktober 1942 opgesteld, een maand voordat Jozeph werd opgepakt en gedeporteerd.<sup>19</sup>

In 1949 meldt Mathieu Léon Savelberg, gezantschapssecretaris te Warschau, dat Jozeph Slager “op of omstreeks 27 november 1942 in of in de omgeving van Auschwitz in Polen is overleden” en dat de akte van overlijden is ingeschreven in Warschau. De bewindvoering zou hiermee kunnen worden opgeheven, ware het niet dat er intussen met betrekking tot de panden een procedure loopt voor de Raad voor het Rechtsherstel tussen de bewindvoerder en de Centrale Arbeiderslevensverzekeringsmaatschappij. De Centrale vraagt bij overdracht aan de erfgenamen 50% van de door hen betaalde koopsom. Omdat deze procedure nog lang zou kunnen lopen, wordt in augustus 1950 het bewind opgeheven, zoals dat steeds gebeurt als is vastgesteld dat de erflater is overleden. Voor het NBI is de zaak hiermee afgesloten.

De zaak voor de Raad voor Rechtsherstel zal nadien nog zijn doorgelopen, maar de afloop kennen we niet. Over de verdeling van de goederen op zichzelf kon geen meningsverschil meer bestaan.

---

genoemd. Er was ook een NAD-kamp bij Nijmegen, waarschijnlijk bij de Mookerheide. Mogelijk was hij daar commandant. De praktische leiding van de kampen lag vaak in handen van de Heidemij.

<sup>18</sup> De leiding van deze oorspronkelijk door de sociaaldemocratie opgerichte verzekeringsbank kwam in de bezettingsjaren in nationaalsocialistische handen.

<sup>19</sup> Deze en andere gegevens over de afwikkeling van het rechtsherstel m.b.t. het vermogen van Jozef Slager ontleen we aan het NBI-dossier over hem: NBI 2.09.1613, inv.nr.161923.